

ANDRÉ
SCRIMA
un „gentleman
creștin“

Ioan Alexandru Tofan (n. 1979) este prof. dr. în cadrul Facultății de Filozofie și Științe Social-Politice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași. A publicat *Logica și filozofia religiei: O relectură a prelegerilor hegeliene* (2010), *City Lights: Despre experiență la Walter Benjamin* (Humanitas, 2014), *Cuvinte, lucruri, imagini: Teorie critică la Walter Benjamin și Theodor W. Adorno* (2014), *Mistică și lume cotidiană: Michel de Certeau* (Humanitas, 2017 – ebook și 2018 – format tipărit), *Omul lăuntric. André Scrima și fizionomia experienței spirituale* (Humanitas, 2019), precum și numeroase studii în reviste și lucrări de specialitate pe teme privind filozofia clasică germană, filozofia religiei, teoria critică sau teoriile secularizării.

Ioan Alexandru Tofan

ANDRÉ SCRIMA

un „gentleman
creștin“

Portret biografic

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Dionisie Constantin Pîrvuloiu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Marilena Vasile
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2021

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Tofan, Ioan Alexandru
André Scrima – „un gentleman creștin“: portret biografic /
Ioan Alexandru Tofan. – București: Humanitas, 2021
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-6999-5

2

929

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

CUPRINS

Notă.	7
Preliminarii: a povesti despre viața cuiva	11
Întâlniri, răscruci, miracole.	21
<i>Copilăria și adolescența</i>	21
<i>Întâlnirile esențiale. Antimul</i>	26
<i>Drumul spre India</i>	51
<i>India, dincolo de geografie</i>	70
<i>Întoarcerea în Europa</i>	82
<i>Între Europa și Statele Unite:</i> <i>itineranțe fragmentare</i>	89
„ <i>Le Liban introuvable</i> “	109
<i>Fratele regăsit. Vatican II</i> <i>sau ecumenismul ca ospitalitate</i>	135
<i>Adaos: André Scrima și diaspora</i> <i>românească până în 1991</i>	166
<i>Întoarcerea la București</i>	171
Creștinismul ca stil.	188
Încheiere: cum <i>nu</i> l-am întâlnit pe Părintele Scrima	207
Bibliografie.	213
Album foto.	227

NOTĂ

În acest volum, care continuă lucrarea *Omul lăuntric. André Scrima și fizionomia experienței spirituale*, publicată în 2019 la Editura Humanitas, îmi propun să conturez un portret biografic al Părintelui André Scrima. Cele două momente ale încercării mele de a-l înțelege sunt inseparabile – căci în cazul acestui personaj „inclasabil“, cum i s-a spus, viața și scrierile lui sunt intim legate. Se poate vedea acest lucru, de exemplu, parcurgându-i notițele aflate în arhiva găzduită de Colegiul Noua Europă, Institutul de Studii Avansate din București. Voi reveni în finalul cărții la descrierea acestui univers miraculos, labirintic și fascinant nu doar prin bogăția ideilor pe care le conține, ci și prin materialitatea lui. Deocamdată, vreau doar să spun că parcurgerea arhivei face evident faptul că a înțelege articulațiile unui gând al Părintelui Scrima sau vreo formulare de-a sa presupune mereu un gest preliminar: acela de-a trage cu ochiul la „stilul“ în care acestea au fost întipărite, la ștersăturile și notațiile marginale care le însoțesc. Altfel spus, înțelegerea înseamnă recompunerea sensului din materialitățile precare ce îl întruchipează și îi fac vizibile deopotrivă

potențialitățile care îi înconjoară realitatea. Iar aceste materialități trimit, în ultimă instanță, la crâmpie de viață, la circumstanțe, evenimente, locuri și ritmuri ce compun, caleidoscopic, o biografie: cea de față.

Încerc așadar în această carte să descifrez și să leg într-o poveste elementele biografice care pătrund și articulează gândurile Părintelui Scrima. Nu este un gest hermeneutic: viața nu lămurește „opera“ (deși Părintele Scrima nu s-ar fi recunoscut în postura de autor al unei opere). În schimb, dă gândurilor și rândurilor scrise culoare și relief, le întrupează în evenimente ale sensului și în articulări aproape palpabile ale căutării sale spirituale. Mulți dintre cei care l-au cunoscut povestesc, astfel, despre coerența uluitoare, dar greu de pus în cuvinte, între felul în care se îmbrăca și acela de a vorbi, de a lega prietenii sau de a vedea lumea.

În schițarea acestui portret, mărturiile prietenilor săi au funcționat ca un revelator indispensabil. Ele au orientat, din fundal, selecția evenimentelor și alegerea unei perspective de prezentare. Am procedat astfel cu atât mai mult cu cât textul de mai jos nu constituie o biografie în sensul strict al termenului. Lipsesc o seamă de date, unele împrejurări sunt neclare, iar încercarea de a le limpezi se lovește uneori de severitatea câte unui arhivar, de ritmurile și cadențele ambigue ale unui timp *out of joints*, cum îi plăcea să spună Părintelui Scrima, sau de simpla nepricepere a celui care scrie aceste rânduri. Oricum, o „biografie completă“ va putea fi alcătuită în viitor, abia după ce timpul își va spune povestea. După cum ziceam, aceste pagini constituie un „portret biografic“, adică o schiță pe cât posibil încheată care

pune laolaltă date, impresii, fragmente din istoria mare în care Părintele a fost aruncat. Rezultatul constituie un bricolaj de reprezentări al cărui liant este subiectiv prin excelență: o fascinație transformată în încercare de înțelegere și nostalgie devenită forță imaginativă.

*

La fel ca în cazul primului volum, mulțumesc Colegiului Noua Europă pentru amabilitatea și eleganța cu care m-a sprijinit pe parcursul cercetării. Doamnei Anca Manolescu și domnului Andrei Pleșu le sunt mai întâi de toate recunoscător pentru posibilitatea de a studia în Arhiva André Scrima și pentru felul în care, discret și constant, mi-au orientat lecturile din acești ani. Mulțumesc Comunității Părinților Augustinieni Asumpționiști din București pentru prietenie și ospitalitate. În fine, le sunt recunoscător tuturor cunoscuților, fiilor spirituali sau discipolilor Părintelui Scrima pe care i-am cunoscut în această perioadă și care m-au ajutat, în fel și chip, să scriu aceste pagini și, la final, mi-au făcut observații și completări valoroase: Radu Bercea, Anca Manolescu, Vlad Alexandrescu, Dana Jalobeanu, Anca Vasiliu, Virgil Ciomoș, Marius Vasileanu, Claude Karnoouh.

PRELIMINARII:
A POVESTI DESPRE VIAȚA CUIVA

Pentru cine nu l-a întâlnit niciodată cât a fost în viață, biografia Părintelui Scrima are consistența norilor: făpturi fără formă definitivă, cu contururi vagi și indecise, dar cu o infinită textură de nuanțe și intensități care, după cum spunea Petru Creția, întârzie năpustirea în jos a cerurilor.¹ Evenimentele, locurile și prietenii care compun viața lui André Scrima sunt, la fel, greu de delimitat și de așezat

1. Pe lângă cele citite în cartea lui Petru Creția – *Norii* (Humanitas, București, 2005), am mai găsit o imagine frumoasă, care inspiră de fapt aceste prime rânduri, într-un articol al lui Andrei Pleșu, publicat cu titlul „Pagini răzlețe din jurnale vechi“, *Dilema veche*, 23–29 mai 2019, p. 3: „Norii sunt carnația cerului. Fără ei – și, noaptea, fără stele – cerul e o rece nedeterminare, o abstracțiune. Dar, cu navigația lor lentă, norii îl transformă într-o vietate: îi dau relief și biografie, după cum dau relief și biografie pământului, modelând lumina care vine de sus. Norii aduc cerul într-un spațiu al proximității. Sunt, astfel, într-o perfectă analogie cu textele revelate care, și ele, aduc pe Dumnezeu mai aproape, îl «întrupează» și îl pun «în mișcare». Marile texte revelate sunt, între Dumnezeu și oameni, ceea ce sunt norii între cer și pământ: voaluri care apropie, accidente dătătoare de personalitate, determinări mediatore. A citi *Biblia* sau *Coranul* e a contempla norii care alunecă, încet, peste chipul lui Dumnezeu“.

într-o ordine. Traseele itineranței sale se contopesc și se reiau constant la niveluri diferite, creează pliuri tainice și se oglesc mereu unele pe altele în actualizarea vocației sale unice, infinite, aceea a felului monahal de a fi. Un exemplu: în 1956, în urma unui concurs miraculos de împrejurări, Scrima ajunge în India. Petrece aproape doi ani la Benares, unde lucrează la un doctorat (pe care nu îl va susține) despre Vedănta. Întorcându-se din India, devine profesor la Universitatea Catolică Saint-Joseph din Beirut, părinte spiritual al Mănăstirii Sfântul Gheorghe din Deir el Harf, arhimandrit al Patriarhiei Ecumenice și trimis personal al patriarhului Athenagoras la Conciliul Vatican II, consultant științific al Fundației Menil, vicepreședinte al Académie Internationale des Sciences Religieuses din Bruxelles. În 1971 însă, într-o scrisoare¹ trimisă lui Arion Roșu, Părintele Scrima revine asupra momentului inițial al itineranței sale, vorbind despre India ca fiind „enigmatică“, un „loc oniric“, care „nu rămâne mai puțin prezentă undeva, cumva“ în cadența vieții sale. Devine astfel imposibilă delimitarea clară a momentului indian într-o biografie: ce este de fapt esențial – nostalgia, survenirea incredibilă a începutului, spectrul constant al reîntoarcerii, care îl vor conduce, în anii 1990, printr-o întorsătură tainică, înapoi în București – se pierde printr-o prea atentă delimitare cronologică. La fel se întâmplă și cu participarea sa la „Rugul Aprins“, la „predania“ Rugăciunii Inimii, care nu ține strict doar de întâlnirile excepționale ale anilor 1940–1950, ci se adâncește, treptat, prin conferințele

1. CS 278, în Arhiva André Scrima, Fondul André Scrima, Colegiul Noua Europă, București (în continuare AAS–NEC).

ținute în Franța, la Abația Sainte-Marie du Mont de Cats, la lucrările Conciliului Vatican II și se desăvârșește circular în textul *Timpul rugului aprins* din anii 1990.

Prin urmare, descrierea vieții Părintelui Scrima nu poate fi făcută într-un mod liniar, așezat. Ea este o textură de miracole și sensuri dinamice, verticale, spre lăuntru ceresc al sufletului, întretăiate de orizontalități geografice exotice. Pe nesimțite, povestea Părintelui Scrima cuprinsă în aceste pagini devine mai curând povestea felului în care mi-am închipuit eu întâlnirea cu el, încercând să înțeleg minunățiile pe care le-a scris și să leg între ele fragmentele unei itineranțe spirituale exemplare.

*

Problema surselor unei astfel de povești nu este nici ea simplă.¹ În puținele interviuri autobiografice pe care le-a acordat (lui Andrei Pleșu, Ancăi Manolescu, lui Virgil

1. Pe parcursul volumului voi folosi ca reper pentru cronologie câteva texte, pe care nu le voi aminti de fiecare dată. Este vorba despre prefața la André Scrima, *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană* (Humanitas, București, 2000, ed. a II-a, pp. 5–14), scrisă de Andrei Pleșu în urma dialogurilor avute cu Părintele Scrima, precum și de interviul acordat Roxanei Sorescu, publicat în *Viața Românească*, nr. 8–9/2017, cu titlul „Un autoportret, mai multe identități: Andrei Scrima” (disponibil la <http://www.viataromaneasca.eu/revista/arhiva> – accesat pe 2 august 2018), și interviul (încă nepublicat) acordat Ancăi Manolescu, cu titlul „Experiența grupului de la Antim” – având cota TND 52, în AAS–NEC. Sunt surse biografice primare, care pot identifica repere temporale importante pentru încercarea de față, plecând de la mărturia directă a Părintelui Scrima. Voi menționa sursa doar atunci când reproduc fragmente din aceste texte; în rest, le voi folosi pentru orientare și organizarea demersului.

Ciomoș, Roxanei Sorescu, lui Stelian Tănase), Părintele Scrima a preferat să vorbească mai degrabă despre sensuri decât despre întâmplări. Acestea din urmă erau doar pretexte, repere temporale ale predaniei vieții în duh pe care o împărtășea mereu celorlalți; datele precise, când venea vorba despre ele, erau tratate cu o superficialitate uluitoare. De exemplu, într-una dintre primele lor întâlniri, le spune lui Andrei Pleșu și lui Virgil Ciomoș că s-a născut în... 1930, nu în 1925, cum era în realitate.¹ Din cochetărie,

1. Andrei Pleșu povestește episodul într-o emisiune „Înapoi la argument“ (din 30 aprilie 2015), realizată de Horia-Roman Patapieviici despre Părintele André Scrima. La emisiune participă Andrei Pleșu și Anca Manolescu. Emisiunea este disponibilă la <https://www.mixcloud.com/dinviata/despre-parintele-andre-scrima-cu-andrei-ple-su-si-anca-manolescu> (accesat pe 2 august 2018). Radu Bercea inventariază patru date de naștere, pe care Părintele Scrima le menționează în diverse ocazii: 1925/1926/1927/1930 (vezi „Peregrinarea lui André Scrima“, în Anca Manolescu (editor), *O gândire fără țărături. Ecumenism și globalizare*, traducere de Luminița Munteanu, Anca Manolescu, Miruna și Bogdan Tătaru-Cazaban, Dan Savinescu, Humanitas, București, 2005, pp. 111–119). În plus, Părintele Scrima i-a mărturisit lui Virgil Ciomoș că ar fi trecut examenul de bacalaureat când avea puțin peste 15 ani și că modificarea certificatului său de naștere – o practică destul de curentă în acea vreme (în vederea pregătirii... căsătoriilor, de pildă) – era necesară pentru a putea să se înscrie la universitate. Câțiva dintre apropiații lui (informația o am de la Virgil Ciomoș) au făcut, de asemenea, legătura dintre această modificare – ce n-a putut fi încă verificată – și vârsta de 64 de ani, pe care Părintele Ioan Kulîghin, părintele lui duhovnicesc, o avea atunci când și-a redactat scrisoarea de rămas-bun adresată ucenicilor săi. Într-adevăr, în momentul în care Părintele Scrima a început comentariul acestei scrisori (publicat apoi în *Timpul Rugului Aprins*) ar fi avut, și el, 64 de ani.

probabil, sau pentru a fi „mai apropiat“ de vârsta interlocutorilor săi, Părintele Scrima pur și simplu își modifică data nașterii. Dincolo de mărturiile directe, puține la număr și de multe ori imprecise, mai sunt mărturiile și amintirile altor cunoscuți, prieteni sau pur și simplu contemporani (din perioada „Rugului Aprins“ – Valeriu Anania, Petre Pandrea, Dinu Pillat, Liviu Stan – consemnată de Andrei Pandrea; din a doua perioadă bucureșteană, a anilor 1990 – Andrei Pleșu, Anca Manolescu, Anca Vasiliu, Virgil Ciomoș, Dana Jalobeanu, Vlad Alexandrescu, Horia-Roman Patapievici, Radu Bercea; din lungul drum occidental, colegi sau prieteni precum Hisham Nashabé, Raimon Panikkar, frații de la Mănăstirea Sfântul Gheorghe din Deir el Harf, teologi occidentali precum Olivier Clément, Yves Congar, André Louf sau Michel Dousse, intelectuali precum Remo Guidieri, Claude Karnoouh și mulți alții).

Cea mai importantă sursă de informații o reprezintă Arhiva André Scrima, aflată la Colegiul Noua Europă – Institut de Studii Avansate din București¹, în special

1. În anul 2000, după moartea Părintelui André Scrima, surorile sale, doamnele Doina Ilinca și Sînziana Țenu, au decis să încredințeze biblioteca și materialele aflate în locuința bucureșteană a Părintelui Colegiului Noua Europă, care a creat Fondul André Scrima, compus din Bibliotecă și Arhivă. Cea din urmă cuprinde texte finalizate ori în lucru, notițe, extrase și materiale bibliografice, documente, o amplă corespondență, extrase din presă. Ea s-a îmbogățit de-a lungul anilor datorită cercetărilor doamnei Anca Manolescu, care se ocupă de organizarea Arhivei, și grație unor donații din partea unor prieteni, comunități sau instituții cu care Părintele a colaborat: Menil Collection Archives (Houston); profesorul Remo Guidieri (Universitatea Paris X,

secțiunea cuprinzând corespondența Părintelui. Scrisorile sunt un instrument pentru stabilirea unor momente și detalii importante, precum circumstanțele sosirii în Liban, implicarea în lucrările Conciliului Vatican II sau temele conferințelor ținute la marile universități ale lumii, ale căror texte nu s-au păstrat.

În fine, un alt document biografic este reprezentat de dosarele păstrate în Arhiva CNSAS.¹ Lectura lui este o experiență năucitoare: cititorul nu are în față decât o ciudată colecție de rebuturi biografice, realizată cu meticulozitate și suspiciune de milițian (într-o notă informativă se scrie că, la Paris, Andrei Scrima locuiește „la Ion Cușa, unde nu îl costă întreținerea“) și redactată neglijent și agramat (nume stâlcite până la nerecunoaștere, chiar și numele „fugarului“, care apare pe prima pagină sub forma „Scrimă Andrei“). Totuși, acest dosar poate fi util în vederea stabilirii unor succesiuni de evenimente sau recuperării unor documente altfel pierdute. Toate sursele amintite aici pot schița un traseu biografic al Părintelui Scrima.

The Cooper Union for the Advancement of Science and Art, New York); părintele Elias Morcos, starețul Mănăstirii Sfântul Gheorghe din Deir-el-Harf (Liban); părintele Augustin Dupré La Tour S.J., fost decan al Facultății de Științe Religioase de la Universitatea Catolică Saint-Joseph (Beirut); profesorii Louis Boisset și Jad Hatem de la aceeași universitate; părintele Iachint de la Mănăstirea Cernica; părintele Iulian Dancă de la Centrul Sf. Petru și Andrei din București; cercetătorii universitari Valentin Cioveie, Bogdan Tătaru-Cazaban, subsemnatul și alții.

1. Dosarele au fost parțial editate de Florian Bichir (*Andrei Scrima, poștașul lui Dumnezeu*, Agnos, Sibiu, 2014) și Florin Dușu (*Păunul Patriarhiei. Părintele Andrei Scrima [1925–2000]*, Floare Albă de Colț, București, 2017).

Cum spuneam însă, dincolo de șirul de evenimente se află povestea unui miracol, a întâlnirii exemplare a Celuilalt și a itineranței către sine pe care o provoacă. Textele, publicate sau rămase în manuscris, aruncă o lumină asupra acesteia din urmă. De aceea, cartea de față este, într-o importantă dimensiune a ei, o istorie a gândurilor lui André Scrima, a modului în care ele au fost provocate de evenimente, au trecut unele în altele și au cunoscut reformulări și rafinări. Iar ceea ce se obține în final este un chip plural, caleidoscopic, al unui monah, dar și personaj monden, prieten, diplomat, om deplin, absorbit de vocația sa spirituală, inteligent, cultivat și având prețiosul dar de a se minuna de chemările cerurilor și, deopotrivă, de frumusețea infinită a lumii.

*

Sintagma pe care am folosit-o în titlul cărții, „gentleman creștin“, îi aparține lui Andrei Pleșu.¹ Este nimerită, deoarece surprinde concis felul de a fi al Părintelui Scrima, dar și o dimensiune importantă a creștinătății ca atare. Reiau un fragment din *Jurnalul fericirii* al lui Nicolae Steinhardt, pe care l-am mai folosit pentru a vorbi despre personajul aflat în centrul acestei cărți: „Situția de creștin e totuna cu statutul de aristocrat. De ce? Pentru că își are temeiul în cele mai «senioriale» însușiri: libertatea și încrederea (credința). Ce este nobilul, feudalul? Mai presus de orice, un om liber. Ce înseamnă credința? Încredere în Domnul, *deși* lumea e rea, în *ciuda* nedreptății, în *pofida* josniciei, *cu toate că* de pretutindeni nu vin decât

1. În cadrul emisiunii „Înapoi la argument“ (30 aprilie 2015), amintită mai sus.

semnale negative. Cuvintele lui Tolstoi (în *Anna Karenina*, scena alegerii mareșalului nobilimii din gubernie): «D-aia suntem nobili, ca să avem încredere»¹.

Seninătatea și limpezimea privirii cerurilor este esențială, iar căile de a le obține sunt multiple. Părintele Scrima exemplifică una: a filtrat creștinismul, în ipostaza lui radicală, monahală, prin textura cuvintelor și a gesturilor fundamentale ale culturii; astfel, aceste cuvinte ajung ele înseși să fie transparente pentru o transcendență ce le locuiește, dar, de cealaltă parte, și creștinismul, cu adevărurile lui uneori înfricoșătoare, ajunge să fie „îmblânzit“ de cromatica și nuanțele minții omenești îndreptate asupra lumii. Faptul devine uneori și o caracteristică personală, la care voi reveni mai târziu: o „preocupare“ pentru rafinamentul propriei gândiri, pe care o intuiesc (neajungând să-l cunosc direct pe Părintele Scrima) din referințele livrești pe care le dă întotdeauna, din interesul pentru cele mai noi cărți și idei (de exemplu, face conspecte, chiar imediat după apariție, din Gilles Deleuze, citează din Michel de Certeau sau din Heidegger, cu care de altfel și corespondase), din tăieturile din presa vremii, colecționate cu grijă, pe cele mai diverse subiecte (politică, film, expoziții, cărți, evenimente sociale). Neîn-doielnic, Părintele Scrima se înfrupta copios din filozofie și literatură, pe care le privea din perspectiva unei nobile

1. Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, ediție îngrijită, studiu introductiv și reperi biobibliografice de Virgil Bulat, Mănăstirea Rohia, Polirom, Iași, 2008, p. 198. Vezi și Ioan Alexandru Tofan, „Creștinul, mai multe portrete“, *Dilema veche*, nr. 717, 16–22 noiembrie 2017.

culturi a sinelui, ca pregătire spirituală absolut necesară întâlnirii conștiinței, asumate, cu cerurile. Pe lângă atenta cultivare a ideii și a cuvântului, din orizontul aceleiași caracter aristocratic mai face parte și un alt aspect¹: politețea și grija față de celălalt. De exemplu, într-o serie de însemnări manuscrise, ajunge să vorbească de „politețea monahală“, formulând decisiv: „Dacă refuzăm politețea umană pentru austeritatea angelică, cădem în urâciunea bestiilor“. În alt loc, trei noi „reguli“ monahale completează canonul străvechi: călugărul trebuie să nu aibă frică de suferință; să se raporteze la sine însuși cu umor; și să-i trateze pe novici „grijuliu“ și „cu amabilitate“. De asemenea, bunul-simț, talentul psihologic de a discerne lucrurile, voia bună pe care o dă credința neclintită în Înviere aduc figura austeră a monahului în proximitatea trecătorilor anonimi ai acestei lumi. Pentru unii, tocmai acest caracter aristocratic al credinței este îndoielnic. În *Călugărul alb*, Petre Pandrea îi numește (poate cu răutate) pe membrii grupului de la Antim „monahi de București“, iar despre Părintele Scrima scrie, printre multe altele mai rele, că „citește cărți din viciu“. Motivele unor asemenea sentințe sunt multiple și se pierd în ceața apăsătoare a anilor 1950.

Cu greu poți reconstrui o viață – mai mult, chiar sensul ei – pornind de la acele câteva momente. Chipul pe care încerc să îl schițez în această carte se constituie mai degrabă dincolo de evenimentele și alegerile făcute în vremuri zănatice, dar nu cu totul dezlegat de ele: liniile

1. Reiau aici literal un fragment din articolul meu citat mai sus.